FRAZEOLOGIZMLARNING STILISTIK VOSITALARDA QO‘LLANILISHI

Komilova Sug‘diyona,
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti,
xorijiy til va adabiyoti fakulteti, magistr talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezis frazeologizmlarning stilistik vositalar tarkibida qo‘llanilishi masalasiga bag‘ishlangan. Unda frazeologik birliklarning tilning obrazli va ta’sirchan qatlamini shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Xususan, frazeologizmlarning obrazlilik, emotsional-ekspressivlik, baholovchanlik kabi stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning badiiy matnda qahramon ruhiy holatini ochish, muallif munosabatini ifodalash, nutqning estetik ta’sirchanligini oshirishdagi vazifasi ko‘rib chiqiladi. Tezisda frazeologizmlarning metafora, mubolag‘a, kinoya kabi stilistik vositalar bilan uyg‘unlashuvi hamda individual uslubni shakllantirishdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, stilistik vositalar, obrazlilik, ekspressivlik, emotsionallik, badiiy matn, uslub, metafora, kinoya, mubolag‘a.

Аннотация. Данная работа посвящена вопросу использования фразеологизмов в системе стилистических средств. В ней освещается роль фразеологических единиц в формировании образного и выразительного слоя языка. В частности, анализируются такие стилистические особенности фразеологизмов, как образность, эмоционально-экспрессивная окрашенность и оценочность. Также рассматриваются функции фразеологизмов в художественном тексте, их роль в раскрытии внутреннего состояния героя, выражении авторского отношения и усилении эстетической выразительности речи. В тезисе раскрывается взаимодействие фразеологизмов с такими стилистическими средствами, как метафора, гипербола и ирония, а также их значение в формировании индивидуального авторского стиля.

Ключевые слова: фразеологизм, стилистические средства, образность, экспрессивность, эмоциональность, художественный текст, стиль, метафора, ирония, гипербола.

Abstract. This thesis is devoted to the issue of the use of phraseological units within the system of stylistic devices. It highlights the role of phraseological units in shaping the figurative and expressive layer of language. In particular, such stylistic features of phraseological units as imagery, emotional-expressive coloring, and evaluative meaning are analyzed. The thesis also examines the functions of phraseological units in literary texts, their role in revealing a character's inner state, expressing the author's attitude, and enhancing the aesthetic expressiveness of speech. Furthermore, the study reveals the interaction of phraseological units with such stylistic devices as metaphor, hyperbole, and irony, as well as their importance in shaping an individual author's style.

Keywords: phraseological unit, stylistic devices, imagery, expressiveness, emotionality, literary text, style, metaphor, irony, hyperbole.

KIRISH

Til jamiyat tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashining eng muhim ifoda vositasi hisoblanadi. Til birliklari orasida **frazeologizmlar** alohida o‘rin tutadi, chunki ular xalqning tarixiy tajribasi, milliy mentaliteti, obrazli tafakkuri va hissiy-badiiy dunyosini o‘zida mujassamlashtiradi[1]. Frazeologik birliklar nutqni ta’sirchan, obrazli, emotsional-ekspressiv va uslubiy jihatdan boy qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi[2]. Frazeologizmlar ayniqsa badiiy, publitsistik hamda so‘zlashuv uslubida keng qo‘llanib, fikrni oddiy shaklda emas, balki obrazli va ta’sirchan tarzda ifodalash imkonini beradi. Shu sababli ular stilistika bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, nutqning estetik qiymatini oshiruvchi vositalardan biri sifatida qaraladi[3]. Yozuvchi va shoirlar frazeologizmlardan

[1] Rahmatullayev Sh. **O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
[2] Hojiyev A. **Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati**. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
[3] Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. **Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

foydalangan holda qahramon ruhiyati, voqea-hodisalarga munosabat, milliy kolorit va muallif uslubini yorqinroq namoyon etadilar[4].

Hozirgi tilshunoslikda frazeologizmlarning semantik, struktur, lingvokulturologik va pragmatik xususiyatlari keng o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning **stilistik vosita sifatidagi funksional imkoniyatlari**ni chuqur tadqiq etish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda[5]. Chunki frazeologik birliklar nafaqat tayyor til birligi, balki nutqda ma’lum uslubiy vazifa bajaruvchi, muayyan ekspressiv bo‘yoq hosil qiluvchi birlikdir[6].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, frazeologizmlar turli uslublarda qo‘llanish jarayonida nutqning obrazliligini kuchaytiradi, muallifning individual uslubini shakllantiradi hamda matnning ta’sirchanligini oshiradi. Ayniqsa, ularning metafora, metonimiya, ta’kid, kinoya, mubolag‘a kabi stilistik vositalar bilan uyg‘unlashuvi badiiy matn imkoniyatlarini yanada kengaytiradi[7].

Ushbu tezisning maqsadi — frazeologizmlarning stilistik vositalarda qo‘llanilish xususiyatlarini tahlil qilish, ularning nutqdagi badiiy-estetik vazifasini ochib berishdan iborat. Shu asosda frazeologizmlarning uslubiy xususiyatlari, emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorligi hamda badiiy matnda bajaradigan funksiyalari yoritiladi.

ASOSIY QISM

Frazeologizmlarning stilistik xususiyatlari

Frazeologizmlar tilning tayyor, semantik jihatdan yaxlit va ko‘chma ma’noga ega bo‘lgan birliklari sifatida nutqning uslubiy ta’sirchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi[8]. Ular oddiy so‘z birikmalaridan farqli ravishda obrazlilik, emotsionallik, ekspressivlik va baholovchanlik kabi stilistik belgilarga ega bo‘ladi[9]. Aynan shu xususiyatlar frazeologik birliklarni stilistik vosita sifatida alohida ajratib turadi.

Frazeologizmlarning eng muhim stilistik belgilaridan biri ularning **obrazlilik** xususiyatidir. Obrazlilik orqali voqelik bevosita emas, balki ko‘chma, ta’sirchan va esda

[4] Mamajonov A. **O‘zbek tili stilistikasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
[5] Mamatov A. **O‘zbek tili frazeologiyasining shakllanishi va taraqqiyoti**. – Toshkent: Fan, 1999.
[6] Rahmatullayev Sh. **O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
[7] Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. **Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
[8] Hojiyev A. **Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati**. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
[9] Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. **Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.

qoladigan shaklda ifodalanadi. Masalan, *ko‘ngli tog‘day ko‘tarildi*, *yuragiga qil sig‘maydi*, *boshi osmonga yetdi* kabi iboralar inson ruhiy holatini oddiy bayondan ko‘ra ta’sirchanroq tarzda ifodalaydi[10]. Bunday birliklar matnda estetik bo‘yoqdorlikni kuchaytiradi.

Frazeologik birliklarga xos yana bir jihat — **emotsional-ekspressivlik**dir. Ular orqali so‘zlovchi yoki yozuvchining voqea-hodisaga munosabati aniq namoyon bo‘ladi. Masalan, *tepa sochi tikka bo‘ldi*, *ich-etini yedi*, *joni halqumiga keldi* kabi iboralarda nafaqat harakat yoki holat, balki kuchli hissiy munosabat ham ifodalanadi[11]. Shu sababli frazeologizmlar badiiy va publitsistik matnlarda emotsional ta’sirni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Frazeologizmlar **baholovchanlik** xususiyatiga ham ega. Ular orqali shaxs, predmet yoki hodisaga ijobiy yoki salbiy munosabat bildiriladi. Masalan, *qo‘li ochiq* iborasi ijobiy bahoni anglatsa, *burni osmonda* iborasi salbiy munosabatni ifodalaydi[12]. Demak, frazeologik birliklar nutqda nafaqat axborot beradi, balki uslubiy munosabatni ham yuzaga chiqaradi.

Frazeologizmlarning badiiy matndagi qo‘llanilishi

Badiiy matn tilida frazeologizmlar alohida estetik vazifa bajaradi. Yozuvchi ularni qo‘llash orqali qahramon xarakterini ochadi, ruhiy holatini tasvirlaydi, milliy koloritni yaratadi va matnning ta’sirchanligini oshiradi[13]. Frazeologik birliklar badiiy nutqni sun’iylikdan saqlab, jonli xalq tiliga yaqinlashtiradi.

Ayniqsa, dialogik nutqda frazeologizmlar qahramonning individual nutqiy portretini yaratishda muhim vosita hisoblanadi. Chunki xalq tilida faol qo‘llanadigan iboralar personajning dunyoqarashi, ijtimoiy muhiti va ruhiy kechinmalarini tabiiy ko‘rsatib beradi. Masalan, qahramonning *yuragi orqasiga tortib ketdi* yoki *lab tishlab qoldi* tarzidagi ifodalari uning ichki holatini oddiy “qo‘rqdi” yoki “hayron bo‘ldi” kabi so‘zlarga qaraganda ancha aniq va obrazli ochib beradi.

[10] Mamatov A. **O‘zbek tili frazeologiyasining shakllanishi va taraqqiyoti**. – Toshkent: Fan, 1999.
[11] Mamajonov A. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
[12] Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
[13] Mamajonov A. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.

Badiiy matnda frazeologizmlar ko‘pincha tasvirning ixchamligini ham ta’minlaydi. Bir necha gap bilan tushuntiriladigan holat ayrim frazeologik birliklar orqali juda qisqa, ammo kuchli ifodalanadi. Shu jihatdan ular til iqtisodini ta’minlash bilan birga, matnning poetik quvvatini oshiradi[14].

Frazeologizmlarning stilistik vositalar bilan uyg‘unlashuvi

Frazeologizmlar ko‘pincha boshqa stilistik vositalar bilan birgalikda qo‘llanib, yanada kuchli badiiy ta’sir hosil qiladi. Xususan, ular metafora, kinoya, mubolag‘a, ta’kid va qarama-qarshilik kabi vositalar bilan chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi[15]. Masalan, frazeologizmlarning asosida ko‘pincha **metaforik ko‘chish** yotadi. *Yuragi ezildi, boshi qotdi, ko‘ngli cho‘kdi* kabi iboralar asl ma’noda emas, balki obrazli ma’noda qo‘llanadi. Bu esa ularning metaforik tabiatini ko‘rsatadi[16]. Shuning uchun frazeologizmlar stilistik vositalar tarkibida metaforik ifodaning tayyor modeli sifatida ishtirok etadi.

Ba’zi hollarda frazeologizmlar **mubolag‘a** bilan uyg‘unlashadi. Masalan, *joni chiqay dedi, yer yorilmadi-yu, yerga kirmadi* kabi birliklarda ruhiy holat kuchaytirib ifodalanadi. Bu kabi iboralar tinglovchi yoki o‘quvchiga kuchli ta’sir ko‘rsatib, tasvirning emotsional darajasini oshiradi[17].

Shuningdek, frazeologizmlar **kinoyaviy ma’no** hosil qilishda ham muhim o‘rin tutadi. Frazeologizmlarning stilistik imkoniyati ularning **kontekstda yangicha ma’no kasb etishi** bilan ham belgilanadi. Ayrim hollarda muallif mavjud frazeologik birlikni o‘zgartirilgan shaklda qo‘llab, unga qo‘shimcha badiiy bo‘yoq yuklaydi. Bunday holat frazeologizmlarning nafaqat tayyor til birligi, balki individual uslubni yuzaga chiqaruvchi vosita ekanini ko‘rsatadi. Natijada matnda yangilik, ta’sirchanlik va muallifona ifoda kuchayadi[18]. Shuningdek, stilistika bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalarda

[14] Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
[15] Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
[16] Mamatov A. O‘zbek tili frazeologiyasining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 1999.
[17] Mamajonov A. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
[18] https://samxorfil.uz/maqola/okkazional-frazeologik-birliklarning-struktur-semantik-xususiyatlari-va-ularning-nutqdaki-stilistik-vazifasi?

frazeologik birliklar leksik stilistika doirasida nutqning obrazliligini va emotsional-ekspressivligini kuchaytiruvchi vositalardan biri sifatida qaraladi[19].

Ayrim iboralar matn kontekstida to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki istehzoli yoki yashirin baho ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, *juda dono ekan* kabi kontekstual kinoya bilan birga kelgan frazeologik birliklar muallif munosabatini yanada aniqroq ko‘rsatadi[20].

Frazeologizmlarning nutqdagi uslubiy vazifasi

Frazeologizmlar turli funksional uslublarda turlicha vazifa bajaradi. So‘zlashuv uslubida ular nutqni jonli, tabiiy va xalqona qiladi. Publitsistik uslubda ijtimoiy fikrni ta’sirchan va ommabop shaklda yetkazishga yordam beradi. Badiiy uslubda esa estetik ta’sir kuchini oshirib, obraz yaratish vositasiga aylanadi[21].

Ilmiy uslubda frazeologizmlar kamroq qo‘llansa-da, ayrim hollarda ommabop ilmiy matnlarda fikrni sodda va tushunarli bayon etish uchun uchrashi mumkin. Biroq ularning eng faol qo‘llanish doirasi badiiy va so‘zlashuv uslublari ekanligi kuzatiladi[22]. Bu esa frazeologizmlarning avvalo stilistik-emotsional birlik sifatidagi tabiatidan kelib chiqadi.

Shunday qilib, frazeologizmlar tilning uslubiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi, matnning ifoda quvvatini oshiruvchi va muallifning individual uslubini namoyon etuvchi muhim vositalardan biridir[23].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.

[19] Sultonsaidova S., Sharipova O‘. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent, o‘quv qo‘llanma.
[20] Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
[21] Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
[22] Mamajonov A. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
[23] Mamatov A. O‘zbek tili frazeologiyasining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 1999.

3. Qo‘ng‘urov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
4. Mamajonov A. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
5. Mamatov A. O‘zbek tili frazeologiyasining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 1999.
6. https://samxorfil.uz/maqola/okkazional-frazeologik-birliklarning-struktur-semantik-xususiyatlari-va-ularning-nutqdaki-stilistik-vazifasi?
7. Sultonsaidova S., Sharipova O‘. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent, o‘quv qo‘llanma.